

КАТКОВА А.Г., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права

Харківський економіко-правовий університет

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Формування і розвиток європейської інтеграції є складним процесом, кожний етап якого набуває основних рис та особливостей, що відображуються в інституціональній структурі та організації держави Україна. Такі зміни, зокрема, впливають на контури моделі соціальної держави.

Етапи формування громадянського суспільства і правової держави є одними з основних напрямків розвитку європейського співтовариства, оскільки громадянське суспільство виступає своєрідним фундатором правової демократичної держави. Це залишається одним із актуальних питань впродовж усього пострадянського періоду історії України. Воно є не тільки метою реформ, що проводяться в Україні, скільки неодмінною умовою їх успішної реалізації. В юридичній літературі це питання дістало розвитку в наукових працях багатьох вчених: М.О. Баймуратова, Ю. Бальцій, В.Ю. Баркова, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Т.В. Розанової, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фризького та інших. Найбільш жваво обговорюються процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави – демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості тощо. На думку багатьох юристів, стан розбудови та розвитку громадянського суспільства в Україні в доктринальному аспекті недостатньо досліджений.

В сучасних умовах для забезпечення успішного просування України шляхом становлення й ефективного функціонування громадянського суспільства виникає потреба наукового вивчення його природи і суспільного призначення, як цілісного соціально-філософського та політико-правового феномену, а також окремих його інститутів у різних соціальних та історичних умовах, осмислення генези громадянського суспільства в європейських країнах.

На теперішній час в певних колах українського суспільства (політична еліта, інтелігенція, мале та середнє підприємництво тощо) поступово зріє розуміння того, що становлення інститутів громадянського суспільства має вирішальне значення не тільки для позитивних наслідків політичної модернізації в Україні, а й для рішучих перетворень в економічній сфері, а головне – для створення умов функціонування соціальної, а потім і правової демократичної держави. При цьому домінантним тут є формування в суспільній свідомості розуміння того, що основні функції громадянського суспільства проявляють себе через інтеграцію соціуму, введення можливих соціальних конфліктів у цивілізовані рамки, створення середовища, в якому формується суспільно активний індивід.

Серед важливих завдань формування правової демократичної держави і громадянського суспільства в Україні є збереження громадянської злагоди та організація належного виконання та застосування законів. Вирішальна роль у виконанні правових актів належить самим громадянам, які прагнуть бути громадянами правової демократичної держави, а у сфері застосування законів така роль належить державним інституціям.

21 листопада 2007 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1035 – р., було схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, також Указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 було затверджено Стратегію державної політики

сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заході щодо її реалізації [1].

Концепцією визначено, що сприяння розвитку громадянського суспільства є однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави. Це насамперед передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

До інститутів громадянського суспільства цей документ відносить громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи.

Концепція окреслює основні засади діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства та зміцнення демократії в Україні.

Відповідні заходи, спрямовані на розвиток інститутів громадянського суспільства, вживаються й на Харківщині. Так, з метою більшої гласності, відкритості та прозорості діяльності органів виконавчої влади, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики в області, забезпечення вільного доступу до інформації про діяльність органів державної влади впроваджується цільова програма сприяння розвитку громадянського суспільства на 2012-2015 роки.

У зв'язку з цим, було проведено аналіз регіональних аспектів розвитку громадянського суспільства. Так, станом на 28 березня 2012 р. Головним управлінням юстиції у Харківській області зареєстровано 2010 громадських організацій різної

спрямованості, із них: 1579 – зареєстровані як юридичні особи, 431 – легалізовані шляхом повідомлення.

За структурою громадські організації поділяються таким чином: спортивні – 19,23%, професійні – 18,1%, молодіжні – 8,58%, національних та дружніх зв'язків – 9,19%, ветеранські – 3,5%, охорони природи – 8,58%, правозахисні – 5,18%, жіночі – 2,07%, дитячі – 1,5%, інвалідські – 5,18%, релігійні – 0,71%, учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС – 0,8%, сімейні – 0,52%, творчі – 1,89%, оздоровчі та медичні – 3,39%, козацькі – 2,26% тощо.

Найбільш структурованими серед зазначених об'єднань є ветеранів, інвалідів, молоді та професійні громадські організації. У Харківській області діє декілька об'єднань профспілок, які мають близько 1,5 млн. членів. Найбільш впливовою серед профспілкових організацій є Об'єднання профспілок Харківської області (ОПХО), до складу якого входять 44 галузеві профспілкові організації, у які входять понад 4,5 тис. первинних осередків. Кількісний склад ОПХО налічує майже 580 тисяч членів профспілок.

У 2007 році вперше в Україні створено Асоціацію органів місцевого самоврядування Харківської області, до складу якої, станом на 01 квітня 2012 р., входять обласна, усі районні ради та більше 90% сільських, селищних і міських рад області.

Чимало організацій Харківської області мають соціальну спрямованість. Метою багатьох організацій області є сприяння захисту соціальних та економічних прав ветеранів війни та праці, бойових дій в Афганістані та членів їх родин, організація меморіальних заходів з увічнення пам'яті учасників війн та патріотичного виховання молоді. Однією із найбільш потужних та активних є Харківська обласна організація ветеранів України (743 тисячі осіб), яка має 43 осередки у містах обласного значення, районах області та місті Харкові і налічує у своєму складі 1456 первинних осередків.

У Харківській області мешкає понад 150 тисяч інвалідів. Найбільш впливовою організацією є представництво Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конфедерація громадських організацій інвалідів України» у Харківській області, яке об'єднує 38 громадських організацій інвалідів, деякі з них мають у своєму складі осередки у районах області та об'єднують чимало громадських організацій. Зокрема, Харківська обласна організація Всеукраїнської організації інвалідів «Союз організації інвалідів України» налічує у своєму складі 33 осередки, а Харківська обласна Асоціація громадських організацій інвалідів та ветеранів війни об'єднує близько 100 організацій соціальної спрямованості.

Окремою категорією організацій є органи самоорганізації населення (ООН) та організації співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Також зареєстровано 40 постійно діючих творчих спілок та організацій.

Важливе місце у сегменті громадянського суспільства займають соціально-корпоративні організації та рухи (професійні галузеві організації, об'єднання ветеранів, ліквідаторів аварії на ЧАЕС, підприємців та інші організовані групи, які ставлять перед собою мету – покращення умов життєдіяльності населення). Соціально-корпоративні рухи на відміну від організацій утворюються дуже швидко й так само швидко розпадаються після досягнення мети.

Позитивним прикладом налагодження ефективної взаємодії місцевих органів влади та інститутів громадянського суспільства є цілеспрямоване співробітництво Департаменту праці та соціальної політики виконавчого комітету Харківської міської ради із соціально спрямованими громадськими організаціями, членами міського соціального проекту «Єдина соціальна мережа». У результаті взаємодії вдається не тільки значно зменшити вартість соціальних послуг, а й залучити додаткові позабюджетні кошти для покращення становища соціально враз-

ливих верств населення. Практичні досягнення, напрацьовані під час здійснення проекту, розповсюджуються по всій території України.

Регіональні особливості. Серед особливостей історико-культурного та соціально-економічного розвитку, що істотно впливають на розвиток громадянського суспільства у регіоні, слід виділити такі: стійкі традиції локальної громадської самоорганізації, успадковані від часів заселення та адміністративно-господарського облаштування Слобідської України; висока питома вага працівників бюджетних установ, які зайняті на успадкованих від радянських часів промислових підприємствах та схильні до підтримки патерналістського характеру держави, що безпосередньо опікується задоволенням соціально-економічних потреб трудящих; значний ступінь розвитку науково-технічного потенціалу, наявність великої кількості вищих навчальних закладів, а відтак помітний вплив інтелігенції та студентства на суспільно-політичне життя регіону; відносно повільні темпи соціально-класової структуризації громадськості регіону поруч із негативними процесами втрати соціальної самоідентифікації, що зумовлено відсутністю чітких соціальних інтересів; потенційно достатні об'єктивні можливості для формування середнього класу – провідної соціальної бази становлення та розвитку громадянського суспільства; розгалужена мережа бізнес-асоціацій та об'єднань підприємців, а також профспілкових організацій при збереженні серед останніх провідної ролі Об'єднання профспілок Харківської області; лідерські позиції громадських організацій міста Харкова у суспільно-політичному житті колишнього СРСР та сучасної України; різноманітність суспільно-політичних поглядів та уподобань населення при наявності стабільного адміністративно-політичного керівництва області.

Основні проблеми внутрішнього розвитку інститутів громадянського суспільства та організації їх взаємодії з органами

виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Загальнодержавні проблеми:

- ускладненість процедури реєстрації громадських та благодійних організацій;

- відсутність доступу більшості громадських організацій до державної фінансової підтримки;

- неперіоритетний характер питань розвитку громадянського суспільства для органів виконавчої влади;

- застарілість підходів до організації роботи органів влади, зокрема ігнорування принципу орієнтації на клієнта (користувача публічних послуг); - відсутність в органах виконавчої влади навичок організації взаємодії з інститутами громадянського суспільства;

- обмеженість можливостей громадських та благодійних організацій щодо доступу до державних контрактів на надання соціальних послуг.

Проблеми регіонального характеру:

- відсутність у переважній більшості територіальних громад дієздатних механізмів впливу громадськості на прийняття управлінських рішень органами місцевої влади;

- місцеві референдуми, як форма безпосереднього волевиявлення мешканців територіальних громад, не стали важливою ознакою української сучасної демократії;

- процес формування консультативно-дорадчих органів при органах місцевої влади на новій нормативній основі розпочався відносно недавно і у багатьох випадках носить формальний характер. Зусилля громадських рад переважно спрямовуються на самоорганізацію, внутрішню конкуренцію за пріоритетне право безпосереднього спілкування з органами влади від імені всіх громадських організацій, представлених у таких радах;

- відомі факти прихованої протидії органів місцевої влади впровадженню таких форм громадської самоорганізації як ор-

гани самоорганізації населення (надалі ОСН) та організація співвласників багатоквартирних будинків (надалі ОСББ). До основних проявів негативного сприйняття даних інституцій варто віднести перешкоджання легалізації ОСН та реєстрації ОСББ; затягування передачі на баланс ОСББ будинку та земельної ділянки під ним;

- суттєво гальмується процес застосування різних форм участі громадян у виробленні та реалізації місцевої політики через недосконале законодавство. Норми законодавства про загальні збори членів територіальної громади та місцеві референдуми не відповідають потребам сучасного суспільства та зберігають патерналістський підхід до визначення ролі громадянського суспільства у місцевому розвитку;

- практична діяльність багатьох громадських організацій орієнтована не на вирішення загально значимих, а виключно на виконання окремих грантових проєктів;

- більшість організацій, зареєстрованих у Харківській області, поширюють свою діяльність на територію міста Харкова і майже не охоплюють інші міста та райони регіону.

Діяльність інститутів громадянського суспільства характеризується недостатнім рівнем їх інституційної, фінансової та кадрової спроможності. Як підсумок, вітчизняними та міжнародними спостерігачами фіксується низький рівень суспільно значущої активності громадян [2].

Таким чином, попри деякі недоліки, в Україні є всі підстави для формування громадянського суспільства, оскільки держава поставила та вирішує завдання трансформування економіки на основі визнання приватної власності та підприємництва, впровадження в суспільно-політичний лад елементів демократії, зміцнення правового стану людини і громадянина.

Водночас Конституція України 1996 року закріпила розмаїття форм власності (включаючи приватну), багатопартійність, політичний плюралізм, широкі економічні, політичні й особи-

сті права і свободи людини і громадянина; законодавчо передбачила можливість формування громадянського суспільства на основі приватної ініціативи, підприємництва і ринкових відносин. Усе це виступає необхідними передумовами формування дієвого громадянського суспільства.

До речі, чинна Конституція України 1996 року [3] не оперує поняттям «громадянське суспільство», хоча свого часу, а саме – в проекті Конституції України в редакції від 1 липня 1992 р. третій розділ мав назву: «Громадянське суспільство і держава»[4]. Натомість Україна проголосила мету побудови правової демократичної держави, де громадянське суспільство виступає в якості обов'язкового елемента.

Формування громадянського суспільства є однією з найважливіших умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, які, передусім, спрямовуватимуться на демократизацію громадського життя, лібералізацію економіки, захист прав і свобод людини і громадянина, становлення правової демократичної держави.

Історичний розвиток нашої держави має багато ознак модернізації, що здійснюється поряд із розвинутими країнами. На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства. Від темпів і напрямків розвитку громадянського суспільства залежатиме можливість нової інтеграції, передумовою якої є близькість процесів і ступінь зрілості національних громадянських суспільств.

Враховуючи особливості періоду розвитку, в якому знаходиться Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною,

економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. Ця концепція передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси, що всі інститути громадянського суспільства і держави утворюються оскільки є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, по-перше, рівні для всіх людей умови і можливості, по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому.

Отже, на конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення захисту прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, свобода підприємництва, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та інших. Ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини.

Список літератури: 1. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 26. – ст. 966. 2. Концепція Харківської обласної цільової програми сприяння розвитку громадянського суспільства на 2012–2015 роки. [Електронний ресурс]// точка доступу: <http://civil-rada.in.ua/?p=551> 3. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141. 4. Конституція незалежної України: Документи, коментарі, статті. Книга перша. – К. – 1995. – 136 с.